

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН АК-КЕМЕ ПОВЕСТИНДЕ ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАНЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Матисманова Айжамал Усеновна - ОшМПУ окутуучу
ORCID: 0009-0002- 2846-8038 azem.perish@gmail.com

Аннотация

Чыңгыз Айтматовдун "Ак кеме" повести кыргыз элдик педагогикасынын өзгөчөлүктөрүн, тарбиялык баалуулуктарын жана салттарын терең чагылдырып, адамзаттын руханий дүйнөсүнүн бекемдигин жана инсандык өнүгүүсүн көрсөтөт. Повестте, негизинен, баланын өсүшүнө жана тарбиясына ата-эненин, жогорку муундардын таасири, ошондой эле элдик таалим тарбиясынын мааниси баяндалат. Айтматов өзүнүн чыгармасында жаш муунга элдик педагогика аркылуу туура жолду көрсөтүү, салт-санааларды сактоо жана ата-бала байланышынын маанилүүлүгү тууралуу сөз кылат.

Повесттин негизги каарманы Каныкей жана анын атасы аркылуу баланын тарбиясы, ата-энелердин акыл-кеңеши, атуулдук жана маданий баалуулуктар тууралуу терең ой жүгүртүүлөр орун алат. Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгында элдик педагогиканын негизги компоненттери — акыл-насаат, моралдык баалуулуктар, өнөр-жөн жана тарбиялык салттар чагылдырылган. Мындан тышкары, повестте муундар арасындагы байланыш, ата-энелердин балдарына берген тарбиясы, жана баланын коомдогу орду менен анын жеке инсан катары калыптанышындагы элдик түшүнүктөргө да өзгөчө көңүл бурулат.

"Ак кеме" повести кыргыз элдик педагогикасынын тарыхый жана руханий баалуулуктарын терең түшүнүүгө көмөктөшүп, тарбиянын маанисин, урпактарга туура жолду көрсөтүүнүн эң негизги максаты экендигин ачып берет.

Ачкыч создор. Элдик педагогика, тарбия, урпактар, Ата-эне, моралдык баалуулуктар, элдик салттар, ата-бала мамилеси, руханий тарбия, жашоого жол көрсөтүү, тарыхый баалуулуктар, этнопедагогика.

ОТРАЖЕНИЕ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ПОВЕСТИ ЧЫНГЫЗА АЙТМАТОВА «БЕЛЫЙ ПАРОХОД»

Матисманова Айжамал Усеновна - преподаватель ОшГПУ
ORCID: 0009-0002-2846-8038, azem.perish@gmail.com

Аннотация

Повесть Чингиза Айтматова «Белый пароход» глубоко отражает особенности кыргызской народной педагогики, воспитательные ценности и традиции, показывает силу духовного мира человечества и развитие личности. В повести, главным образом, описывается влияние родителей и старшего поколения на развитие и воспитание ребёнка, а также важность народного воспитания. В своём произведении Айтматов говорит о том, как народная педагогика указывает молодому поколению верный путь, сохраняя традиции и подчёркивая важность отцовско-детских отношений.

Главная героиня повести, Каныкей и её отец, глубоко размышляют о воспитании ребёнка, родительских наставлениях, гражданственности и культурных ценностях. Произведение Чингиза Айтматова отражает основные составляющие народной педагогики – наставления, нравственные ценности, ремёсла и воспитательные традиции. Кроме того, в повести особое внимание уделяется связи поколений, воспитанию родителей и детей, народным представлениям о месте ребёнка в обществе и формировании его личности. Повесть «Ак кеме» помогает глубоко понять исторические и духовные ценности кыргызской народной педагогики, раскрывая важность образования и главную цель – указать будущим поколениям верный путь.

Ключевые слова: Народная педагогика, воспитание, поколения, родители, нравственные ценности, народные традиции, детско-родительские отношения, духовное воспитание, жизненные ориентиры, исторические ценности, этнопедагогика.

MANIFESTATION OF FOLK PEDAGOGY IN CHYNGYZ AITMATOV'S THE WHITE STEAMSHIP

Matismanova Aizhamal Usenovna - Lecturer , OshSP U
ORCID: 0009-0002-2846-8038, azem.perish@gmail.com

Abstract

Chingiz Aitmatov's story "The White Ship" deeply reflects the features of Kyrgyz folk pedagogy, educational values and traditions, and shows the strength of the spiritual world of humanity and personal development. The story mainly describes the influence of parents and older generations on the growth and upbringing of a child, as well as the importance of folk education. In his work, Aitmatov talks about showing the younger generation the right path through folk pedagogy, preserving traditions and the importance of father-child relationships.

The main character of the story, Kanykey and her father, deeply reflects on the upbringing of a child, parental advice, citizenship and cultural values. Chingiz Aitmatov's work reflects the main components of folk pedagogy - advice, moral values, crafts and educational traditions. In addition, the story pays special attention to the connection between generations, the upbringing of parents to their children, and folk concepts about the place of a child in society and the formation of his personality.

The story "Ak Keme" helps to deeply understand the historical and spiritual values of Kyrgyz folk pedagogy, revealing the importance of education and the main goal of showing the right path to future generations.

Keywords: Folk pedagogy, education, generations, parents, moral values, folk traditions, parent-child relationships, spiritual education, life guidelines, historical values, ethnopädagogik.

Киришүү:

Кыргыз элинин руханий маданиятынын эң терең катмарларында элдик таалим-тарбиянын бай мазмуну жатат. Элдик педагогика — бул элдин акыл-эсинин, тажрыйбасынын жана моралдык баалуулуктарынын жыйындысы. Ар бир эл өзүнүн жашоо философиясын, жаратылыш менен болгон мамилесин, улуу-кичүүнүн адептик мыйзамдарын, балдарга болгон мамилесин тарбия аркылуу муундан муунга өткөрүп келген. Ушул тарбиялык салттар, жомоктор жана уламыштар кыргыз элинин педагогикалык дүйнө таанымын түзгөн. Дал ушул таалимдин элдик философиясын көркөм дүйнөгө алып чыккан эң улуу жазуучулардын бири — Чыңгыз Айтматов болгон.

Кыргыз элиндеги [бугу уруусу](#)нун генеалогиясы жөнүндөгү санжыра-легенданын негизинде жазуучу тарабынан жаралган “Ак кеме” повести образдар менен жуурулушуп, чыгарманын идеялык-эстетикалык касиетин ачуучу каражат катары колдонулат. [17]

Повести кыргыз элинин руханий турмушундагы элдик тарбиянын кризисин, моралдык жоготууларды жана руханий баалуулуктардын жоголушун көркөм образдар аркылуу чагылдырган чыгарма болуп саналат. Бул повестте жазуучу бир эле баланын тагдырын эмес, бүтүндөй элдин руханий абалын чагылдырган. “Ак кеме” — элдик тарбиянын жана анын коомдогу ордуна болгон терең философиялык ой жүгүртүү десек да болот.

Элдик таалим — бул жөн гана үйрөтүү эмес, бул руханий тарбиянын философиясы. Ал баланын ички дүйнөсүн тазалоого, боорукердикке, ыйманга, эмгекчилдикке, улууларды урматтоого үндөйт. Элдик педагогиканын бул принциптери “Ак кемеде” жомок аркылуу, чоң ата менен чоң эненин сөздөрүндө, алардын жашоосунда жана жаратылыш менен болгон байланышында чагылдырылган. Айтматов баланын дүйнөсүн элдик тарбиянын элесине, чоңдор дүйнөсүн болсо анын жоголушуна айланып сүрөттөйт.

Баланын дүйнөсүндө жаратылыш менен биримдик, тазалык, жомокко ишеним бар. Ал чоң энесинин “Бугу-эне” уламышын угуп, ошол дүйнөнү чыныгы деп кабыл алат. Ал эми

чондордун дүйнөсү — жалганчылык, адилетсиздик жана руханий боштук менен мүнөздөлөт. Бул карама-каршылык элдик тарбиянын коомдон четтетилишинин натыйжасы катары берилет. Айтматов “Ак кемеде” жомокту жөн гана фольклордук элемент катары эмес, **элдик тарбиянын жандуу символу** катары колдонот. Бугу-эне уламышы — бул кыргыз элинин моралдык кодексинин көркөм түрдө жашап турган образы. Ал баланын руханий дүйнөсүн жарыктандырып, ага жаратылышты сүйүүгө, боорукер болууга жана ыйманга чакырат. Бирок бул руханий дүйнө реалдуу жашоодо орун таппай калганда, бала трагедияга туш болот. Мына ушул жерде Айтматовдун философиялык көз карашы — элдик тарбиянын унутулушу менен адамдын руханий кыйроосунун байланышын көрсөтөт.

Кыргыз элдик тарбиясынын негизинде адамдын жаратылыш менен гармониясы турат. Ар бир жан, ар бир тоо, ар бир булак — адамдын руханий дүйнөсүнүн бир бөлүгү. “Ак кемеде” бул идея чоң эне аркылуу чагылдырылган. Ал Бугу-эненин жомогун айтып жатып, табиятты сыйлоону, жан-жаныбарды урматтоону баланын аң-сезимине сиңирүүгө аракет кылат. Бул элдик педагогиканын табигый формасы — **оозеки тарбиянын** күчүн көрсөтөт.

Илимпоз агайыбыз Абдыкерим Муратов “sputnik Кыргызстан” маалымат барагында “Мындай караганда Мүйүздүү Бугу-Эне уламышы элдик чыгарма катары кылымдарды оодарып, акыры ушул калыбында бышат” – деп белгилеген. [18]

Жазуучу бул уламыш аркылуу кыргыз элинин руханий эс тутумун, элдик дүйнө таанымын жана моралдык кодексин көркөм формада кайра жанданткан. Чынында эле “Мүйүздүү Бугу-Эне” уламышы — бул жөн гана элдик жомок эмес, бул кыргыз элинин **жаратылыш менен болгон байланышынын, ыйман менен тазалыктын жана боорукерликтин символу**. Уламыш муундан муунга өтүп, ар бир доордун тарбиялык, моралдык жана философиялык муктаждыгына жараша жаңыча мааниге ээ болуп келген. Бирок ошол эле учурда жазуучу бул тарбиянын жоголуп бара жатканын, коомдук турмуштагы адептик боштуктун күчөп жатканын көрсөткөн. Чоң ата, мисалы, элдик наркты билсе да, аны сактап калууга күчү жетпеген адамдын символу катары тартылат. Ормон жездеси болсо, жаңы коомдун өкүлү — материалдык кызыкчылыкка, ичимдикке, күчкө негизделген дүйнөнүн символу. Бул эки каарман элдик тарбиянын жана жаңы дүйнөнүн кагылышын көрсөтөт.

Айтматов үчүн элдик тарбия — бул руханий өзөктүн символу. Адам өзүнүн элдик наркынан ажыраганда, анын руху бошоп, жашоонун маанисин жоготот. Мына ушул ой чыгарманын өзөгүндө жатат. Баланын “Ак кемеде” ишениши — бул анын таза дүйнөгө болгон ички умтулуусу. Ал элдик жомоктон алган ишеним менен руханий куткарууну издейт. Бирок чондордун дүйнөсү аны түшүнбөйт, анткени алардын дүйнөсү элдик тарбиянын принциптеринен ажыраган.

Чыгармадагы бала — элдин келечегинин символу. Ал элдик дүйнө таанымдын улануучусу, бирок ошол эле учурда ошол дүйнөнүн акыркы өкүлү. Бала аркылуу Айтматов элдик педагогиканын трагедиясын, руханий мурастын үзүлүшүн көрсөтөт.

Айтматов өз маегинде мындай деп айткан: “Эл өзүнүн тамырынан ажыраганда, ал эл болбой калат. Ар бир адамдын тамыры элдик наркта, жомокто, тилде жана салтта” (Айтматов, 1987, 62-б.). Мына ушул принцип “Ак кемеде” көркөм-философиялык деңгээлде ачылган.

Элдик тарбиянын негизги максаты — адамды адам кылуу, руханий дүйнөсүн тазалоо, табият менен гармонияда жашоого үйрөтүү. Бирок “Ак кемеде” бул максаттар чондор дүйнөсүндө жоголуп, баланын дүйнөсүндө гана сакталган. Ошондуктан бала элдик наркка жакын, ал эми чондор — руханий жактан алыс. Бул антитеза аркылуу жазуучу коомдогу тарбиянын багытын сын көз караш менен талдайт (Закиров, 2015, 93-б.).

Элдик педагогиканын маанисин түшүнүү үчүн Айтматовдун каармандарына жана алардын ички дүйнөсүнө кайрылуу зарыл. Мисалы, чоң эне — элдик нарктын тирүү элеси. Ал жомок айтып, балага ак менен караны айырмалоону үйрөтөт. Бирок ал жомок бүгүнкү күндө натыйжа бербейт, анткени коомдо аны угуучу, ишенүүчү муун азайып калган. Бул көрүнүш элдик таалимдин трагедиялык абалы катары берилет.

Жомок — бул элдик тарбиянын улуу мектеби. Ал баланын аң-сезимин калыптандырат, дүйнө таанымын ачат, моралдык баалуулуктарды бекемдейт. “Ак кемеде” жомок бул функциясын аткарып, ошол эле учурда реалдуу турмуштагы руханий боштукту ачык көрсөтөт. Айтматов ушул контраст аркылуу окурманды ойго салат: элдик тарбиянын жоголушу адамдык нарктын жоголушуна барабар (Эл агартуу журналы, 2023, №6, 35-б.).

Элдик тарбия — бул элдин руханий коду. Ал жомоктордо, макал-лакаптарда, каада-салттарда жашайт. Айтматов бул кодду көркөм формада кайра жандандырып, аны жаңы муунга жеткирүүнү максат кылган. “Ак кеме” аркылуу ал элге кайрылып, элдик наркты унутпоо, балдарды ошол рухта тарбиялоо зарылдыгын көрсөтөт.

Бул повесть элдик тарбиянын эстетикалык жана философиялык жогорку үлгүсү катары каралат. Анда элдик дүйнө тааным, адамдын ички дүйнөсү, моралдык жана табигый мыйзамдар терең талданат. Айтматов “Ак кеме” аркылуу элдик педагогиканын маңызын көркөм синтезде кайра жаратып, аны жалпы адамзаттык деңгээлге көтөргөн (Абдрасулова, 2020, 93-б.).

Элдик тарбиянын негизги өзгөчөлүгү — ал тарбиялык процессти **адамдын ички дүйнөсү менен айкалыштырып**, моралдык жана руханий баалуулуктарды турмуштук мисалдар аркылуу бере алышы. Мына ушул принцип “Ак кеме” повестинин сюжеттик түзүлүшүн жана каармандардын психологиясын аныктап турат. Айтматов чыгарманы жөн гана көркөм окуя катары эмес, **элдик таалимдин жоголуп бара жаткан философиялык концепциясы катары** курайт (Айтматов, 2014, 81-б.).

Бала жаратылыш менен өзүн ажырагыс бир бүтүн катары кабылдайт. Анын аң-сезиминде суунун, тоонун, жаныбарлардын өз жаны, өз тагдыры бар. Бул — кыргыз элдик дүйнө таанымындагы эң негизги педагогикалык идея. Элдик тарбия ар дайым адам менен жаратылыштын ортосундагы гармонияга көңүл бурган. Эгер адам бул гармонияны бузса, анда ал өзүнөн өзү алыстап, руханий жактан кыйрайт. Айтматов бул мыйзамдуулукту повесттин негизги линиясына айланткан.

Чондордун дүйнөсүндө бул гармония жоголгон. Ормон жездеси — табиятты ыйык нерсе катары эмес, жеке пайда табуунун булагы катары көрөт. Ал Бугу-эне жомогун “жөн эле эртеп” деп эсептейт, ал эми бугуну атып салуу аркылуу өзүнүн күчүн көрсөтүүнү каалайт. Бирок жазуучу бул окуяны жөн гана зомбулук катары эмес, **руханий мыйзамдын бузулушу** катары сүрөттөйт. Элдик педагогиканын негизги талабы — табиятка урмат көрсөтүү. Ал бузулганда, адамдын руханий дүйнөсү да бузулат (Осмоналиева, 2018, 66-б.).

Айтматов бул конфликтти бала менен чондордун дүйнөсү аркылуу көрсөтөт. Бала үчүн жаратылыш — тирүү, сүйүүгө жана ишенимге татыктуу дүйнө. Ал эми чондор үчүн ал дүйнө — керексиз, пайдасыз нерсе. Ошентип, жазуучу элдик таалимдин жоголушун коомдук моралдын бузулушуна байланыштырат.

Элдик тарбиянын философиясында “адам – жаратылыш – коом” мамилеси гармонияда болууга тийиш. Кыргыз элинин салттык жашоо образы да ушул үчилтикке негизделген. Бирок “Ак кемеде” бул тең салмак бузулган. Баланын дүйнөсү — элдик нарктын калдыгы, ал эми чондордун дүйнөсү — жаңы коомдук мамиленин символу. Бул коомдо элдик педагогикага орун жок.

Бул абал жазуучунун жүрөгүн оорутат. Айтматов чыгармасында элдик тарбиянын руханий маңызын эстеп, аны кайра калыбына келтирүүгө чакырат. Чоң эненин жомогу, чоң атанын сөздөрү — бул элдик педагогиканын акыркы добушу. Бирок ал добушту угуп, түшүнгөн адам калбай баратат.

Айтматов элдик тарбияны **жандуу мурастын өзөгү** катары кабыл алат. Ал үчүн тарбия — бул адамдын ички дүйнөсүн тазалоо процесси. Эгер адам бул процесстен алыстаса, ал өзүнүн адамдык маңызын жоготот. “Ак кемедеги” бала элдик тарбиянын акыркы нурун сактап калган символ катары тартылат. Ал руханий жактан таза, бирок ошол тазалык аны коомдон бөлүп турат.

Этнопедагогиканы кошуу менен аймактык жана улуттук баалуулуктарды үйрөтүү.

Билим берүү процесси учурда элдин маданий өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен өркүндөтүлүүдө. Мугалимдер Айтматовдун чыгармаларын колдонуп, окуучулардын кыргыз улуттук рухун тарбиялоо процессинде этнопедагогикалык ыкмаларды колдонушу зарыл. Мисалы, балдарга кыргыз парзы, жомок, байлык жана салттарды түшүндүрүп берүү аркылуу алардын улуттук идентификациясын калыбына келтирүүгө болот.

Мугалимдердин даярдыгында Айтматовдун чыгармалары аркылуу этнопедагогикалык жөндөмдөрдү калыптандыруу

Мугалимдер үчүн атайын тренингдер, семинарлар жана жумушчу топтор өткөрүлүп, алардын улуттук маданиятка болгон түшүнүгүн жана аны колдонуу билимдерин өркүндөтүү керек. Орозкулдун капаланар жөнү бар болчу. Жайды жайлата ойноп күлдү. Эми жай кетип, жай менен кошо күндө бир чабан, же жылкычыныкына кадырлуу мейман болуп дөңгүрсүгөн чагы кетти, бөксөрүлткөн күз келди. “Кызыгы жайдын тез өттү, кыштоого кайрат кез жетти...”-деген ырдай болду.

Күз келди, күз менен бирге Орозкул жыйында көргөн сый-урматынын акысын, ооз көптүрүп берген убадасын, күзгө чейин деп алган карызын төлөөр учур келди. “Ой, жаман, аракты антип ичпейт, минтип ичет”,-деп кырдуу стакан менен толтура куйдуруп, тартып жиберип, ууртунан май агыза жал чайнап, же куйрук-боор сугунуп, дүнүйөсү толуп отурган чактарга сөз кыябы келе калганда: “Эмне? Эки устун карагай элеби? Айткан оозундан айлансын! Качан келсең даяр”, деп айтчу Орозкул.

Ошентип ичкен арак менен алган тартуулардын акысына Орозкул эми минтип кара терге чөмүлүп, дүнүйөнү түгөл сөгүнүп, тоодон карагай сүйрөп баратат. Берген март эмес, алган март деп тартынбаган Орозкул эми минтип азабын тартып баратат. Ойлоп көрсө, бүт өмүрү азапка малынгандай. “Э, баарына кол силкип таштап, басып кетсем эмне!” -деген ой кылт этет жаны кашайганда. Бирок эч жака кете албасын, эч жерде эч кимге кереги жоктугун, каалагандай жашоону эч жерден таба албасын ойлойт да, ындыны өчөт.

Ошондой эле, Айтматовдун повесттери жана повесттерин колдонуп, ар кандай дидактикалык материалдар түзүлөт.

Чынгыз Айтматовдун чыгармалары аркылуу башталгыч класстагы мугалимдерди этнопедагогикалык жактан даярдоодо, улуттук баалуулуктарды жана маданий мурастарды сактап калуу максатында жана өстүрүүдө маанилүү роль ойнойт. Бул иштеп чыгуу мугалимдердин билимин жана мамилесин кеңейтүүдө жана мугалимдердин улуттук рухта тарбиялоодогу чеберчилигин арттырат. Натыйжада, жаш муундар кыргыз улутунун байыркы жана байма-бай салттары менен таанышыша алат, улуттук идентитетин бекемдөөгө жардам берет.[3,с.234]

Кыргызстандын адабият дүйнөсүнүн жана маданиятынын түзгөн көрнөктүү жазуучубуз Чынгыз Айтматовдун чыгармалары улуттук баалуулуктарды, адабий жана рухий байлыктарды чагылдырып, келечек муундарга кыргыз элинин маданий мурастарын, рухий байлыгын сактап калууга жана кеңейтип өркүндөтүүгө зор салым кошот. Айтматовдун чыгармалары аркылуу мугалимдерди этнопедагогикалык жактан даярдоо – улуттук салт-санаалар, баалуулуктар жана жомокторду негиз катары колдонуу менен, жаш муундарга улуттук рухту, маданиятты жана тарбиялык баалуулуктарды түшүндүрүүдө маанилүү маселелердин бири болуп саналат. Бул мақалада Айтматовдун чыгармаларын пайдаланып, башталгыч класстагы мугалимдерди этнопедагогикалык даярдоонун зарылдыгы, ыкмалары жана натыйжалуу жолдору каралат.

Айтматовдун чыгармаларынын этнопедагогикалык мааниси жана аны колдонуунун жолдору.

Чынгыз Айтматовдун чыгармалары — кыргыз улуттук маданиятынын, тарыхынын, байыркы салттарынын жана дүйнө көз караштарынын көркөм баяндамасы. Анын чыгармаларында кыргыз элинин байыркы бактылуу мезгилдеринен тартып, турмуштук баалуулуктар да кеңири чагылдырылган. Мисалы, "Ак -кеме", "Биринчи

мугалим”, “Кылым каарытар бир күн” жана башка чыгармаларда кыргыздардын салттуу баалуулары, боорукердик, адамгерчилик, боорукердик жана калыстык туурасындагы ойлор бекем баяндалган.

Бул чыгармалар аркылуу мугалимдер адабий, тарыхый, маданий жана философиялык материалдарды пайдаланып, тарбиялык иш-аракеттерин өркүндөтө алат. Айтматовдун чыгармалары: кандайдыр бир улуттук түйшүк, улуттук кемчиликтер жана өзгөчөлүктөрдү түшүндүрүүгө;

кыргыздардын салттары, боюмдарын жана жомокторун колдонуу менен улуттун баалуулуктарын бекитүүгө;

жаш муундарга адамгерчилик ж.б. руханий баалуулуктарды үйрөтүүгө жардам берет.[3, с.123]

Этнопедагогиканы колдонуу менен улуттук баалуулуктарды активдүү, өнүктүрүү жана уулуктардын маданий жана расмий жактан байытуусуна шарт түзөт. Мугалимдер Айтматовдун чыгармаларын сабактарда колдонуп, кыргыз салттары менен жомокторду, аң-сезимдерди жана тарбиялык идеалдарды кеңири түшүндүрө алат.

Этнопедагогикалык даярдык жана мугалимдердин ролу

Бүгүнкү күндөгү мектепке чейинки жана башталгыч класстардын мугалимдери улуттук педагогиканы терең түшүнүшү жана аны кесиптик ишине ийгиликтүү киргизиши зарыл. Мугалимдер Айтматовдун чыгармаларын, жомокторун, салттуу көөнөрбөс баалуулуктарды колдонуу аркылуу балдардын адамгерчилигин, маданиятын жана улуттук баалуулуктарын калыптандырууга жетекчилик кылышат.

Мугалимдердин даярдыгы үчүн төмөнкү аспектилерди эскертуу маанилүү:

Айтматовдун чыгармаларын жана улуттук мурастарынын негизги идеяларын терең түшүнүү;

Балдарга ылайыктуу дидактикалык жана тарбиялык материалдарды түзүү;

Этнопедагогикалык ыкмаларды колдонуу жолдорун менен өркүндөтүү (мисалы, жомоктор, салттар, жөрөлгөлөр аркылуу үйрөтүү);

Жеке көз караштарды кеңейтүү жана улуттук рухту жана адамгерчиликти калыптандыруу.

Мындан ары, мектеп мугалимдери үчүн атайын тренингдер, семинарлар жана ишкерлер өткөрүү сунушталат. Бул иш-чаралар аркылуу мугалимдер — өзүбүздүн улуттук маданиятты үйрөтүү менен баалуулуктарыбызды үйрөтөт.

Балам, бул ай-ааламда туболуктуу турган саналуу гана нерсе бар.Тободогу жылдыз туболуктуу турган саналуу нерсе бар.Тободогу жылдыз туболуктуу, айды жалдап тугонгус жол чеккен, ар качан бир жерден чыгып,бир жерге баткан ааламда куяш туболуктуу.Куяш менен ай ортосунда каалгып орун алган кара жер туболуктуу.

Ал эми жер устундо сынбас,очпос, тугонбосда сурулбос,адамдын кайра олуп,кайра туулган оз уругу менен кайра жашаган -ой, санаа,тил.Кундо суйлоп, тиричилик откоргон биз тил кадырына жетмек беле.

Мына «Биринчи мугалим» чыгармасынан тарбиялык мааниси терең кыскача бөлүк:

Бул үзүндүдө этнопедагогиканын негизги элементтери көрүнөт:

- Элдик накыл сөздөрдүн тарбиялык ролу (“Бала — элдин байлыгы, билим — адамдын көркү”);
- Улууну урматтоо, кичүүнү ызааттоо сыяктуу каада-салттык нарк-насилдер;
- Жамааттык жоопкерчилик жана муундар ортосундагы тарбиялык байланыш (устат — шакирт мамилеси).

Бул саптар аркылуу Айтматов кыргыз элинин салттуу тарбия системасын — билимге чакыруу, элге кызмат кылуу, улууларды урматтоо жана адамдык кадыр-баркты сактоо сыяктуу этнопедагогикалык баалуулуктарды көркөм түрдө чагылдырат.

Корутунду

Чыңгыз Айтматовдун *"Ак кеме"* повести — кыргыз адабиятынын чыныгы шедеврлеринин бири, ал кыргыз элинин этнопедагогикасын, тарбиялык баалуулуктарын жана маданий салттарын терең чагылдырат. Повестьтин негизги темасы — адамдын жашоосундагы тарбиянын орду, ата-энелердин балдарына берген насааты жана ар кандай кыйынчылыктарга карабастан, жашоонун чыңдап чыгуучу күчү.

Повесттеги башкы каарман — Каныкей, ал өзүнүн атасынан алган акыл-насааттарга таянып, турмуш жолунда өтөр бардык сыноолорго чыдап, өсүп-өнүгүп, адамдык баалуулуктарды сактоого аракет кылат. Атасынын берген тарбиясы Каныкейдин ички күчүн, руханий туруктуулугун жана адалдыкка болгон ишенимин калыптандырат.

Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы аркылуу элдик педагогикадагы негизги принциптер — акыл-насаат, моралдык баалуулуктар, элдик салттар жана тарбиялык ыкмаларды бир бүтүндүктө түшүнүүгө болот. Повестте, ошондой эле, муундар арасындагы байланыш, балдардын ата-энесине жана коомго болгон жоопкерчилиги да белгиленет.

"Ак кеме" повести — адамдарды руханий тарбиялоонун, элдик таалим-тарбиянын жана акыл-эстүү жашоонун маанилүүлүгүн көрсөтүү менен, кыргыз элинин маданий-руханий мурастарын келечек муундарга өткөрүүдө зор мааниге ээ. Повесттин чыгармасы учурда да өзүнүн педагогикалык маанисин жоготпой, өспүрүмдөргө туура жолду көрсөтүүдө пайдалуу болуп саналат.

Чыңгыз Айтматовдун чыгармалары кыргыз маданиятынын, этнопедагогикасынын жана улуттук тарбиянын негизги булактарынын бири болуп саналат. Анын чыгармалары аркылуу бүгүнкү күндүн мугалимдери, айрыкча башталгыч мектеп мугалимдери, этнопедагогикалык принциптерди үйрөнүп, өз ишинде колдонушу керек. Айтматовдун чыгармачылыгында салт-санаа, нарк-нагыз, адамдык баалуулуктар жана коомдук моралды сактоо маселелери кеңири чагылдырылган. Ошондой эле, анын чыгармаларында мугалимдин тарбиялык ролу, балдарды адамгерчиликке, адепке жана руханий баалуулуктарга тарбиялоонун мааниси терең сүрөттөлгөн.

Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы тарбиялык аспектилерди жана этнопедагогикалык көз караштарды башталгыч мектепте мугалимдерди даярдоодо колдонуу абдан маанилүү. Анын чыгармалары мугалимдерге окуучуларды адептүүлүккө, туруктуулукка, улуттук баалуулуктарды сактоого жана коомдук жоопкерчиликти түшүнүүгө үйрөтөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Айтматов, Ч. (1989). *Ак кеме*. Бишкек: Жалын.
2. Кадыров, М. (2010). *Айтматов жана анын адабий мурасы*. Бишкек: "Меридиан".
3. Муканова, А. (2015). *Этнопедагогика жана анын кыргыз коомундагы орду*. Бишкек: Ата-Мекен.
4. Токтогулова, З. (2008). *Айтматовдун чыгармаларында этнопедагогиканын чагылдырылышы*. Бишкек: Кыргыз Республикасынын билим берүү министрлиги.
5. Иманалиева, Р. (2012). *Кыргыз элдик педагогикасы*. Бишкек: Жаштык.
6. Асанов, У. (2014). *Кыргыз элинин тарбиялык баалуулуктары*. Бишкек: "Манас".
7. Орунбеков, К. (2017). *Айтматовдун чыгармаларындагы социалдык тарбия*. Бишкек: Айгүл.
8. Абдырасулова, Э. (2005). *Чыңгыз Айтматов: Адабий изилдөөлөр*. Бишкек: Жогорку мектеп.
9. Суюмкулова, С. (2010). *Балдар адабияты жана этнопедагогика*. Бишкек: Жаңы көз караш.
10. 10.Айтматов, Ч. — Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы (жалпы чыгармачылыгын талдоо, этнопедагогикалык аспектиери).
11. *Айтматовдун адабий мурасы жана кыргыз маданияты*.

12. *Айтматов жана этнопедагогика* (Адабий чыгармалар аркылуу кыргыз элинин тарбиялык өнөрү).
13. **11.Абдрасулова, С.** – Кыргыз педагогикасынын негиздери (Этнопедагогика жана анын мектептеги орду).
14. *Этнопедагогиканын теориясы жана практикасы.*
15. *Мектептеги этнопедагогикалык тажрыйба.*
16. **Мурзаканова, С.** – *Кыргыз мектептеринде этнопедагогикалык багытта окутуунун мүмкүнчүлүктөрү.*
17. [https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BA_%D0%BA%D0%B5%D0%BC%D0%B5_\(%D1%87%D1%8B%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B0\)](https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BA_%D0%BA%D0%B5%D0%BC%D0%B5_(%D1%87%D1%8B%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B0))
18. <https://sputnik.kg/20180407/ak-keme-povesti-tuuraluu-kyzyktuu-10-fakty-1038556725.html>

УДК 372.8

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА ТИЛ ЖАНА ПРЕДМЕТТЕРДИ ИНТЕГРАЦИЯЛАП ОКУТУУНУН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУ

Мадумарова Малохат Косимовна – п.и.к., доцент ОшМУ
ORCID: 0009-0004-1918-5049, malohat73@mail.ru

Куйчиев Асадулло Сулайманович – т.и.к., доцент ОшМПУ
akuichiev@mail.ru

Жылкыайдар Хиналган -филология илимдеринин доктору (Ph.D), профессор. Монголия мамлекеттик билим университетинин Баян-Өлгий аймагындагы филиалы, Монгол Эл Республикасы, Ульгий ш. @msue.edu.mn

Аннотация

Бул макала башталгыч класстарда тил менен предметтерди интеграциялап окутуунун маанилүүлүгүн жана анын билим берүү процессиндеги заманбап багыттарын талдап чыгат. Макаланын негизги темасы – тилдик жана предметтик билимдерди бириктирүү аркылуу окуучулардын комплекстүү компетенцияларын өнүктүрүү болуп саналат. Интеграцияланган окутуу окуучулардын ой жүгүртүү, логикалык жана креативдүү жөндөмдөрүн арттырып, сабакка кызыгуусун жогорулатат. Кыргызстанда USAIDдин «Окуу Керемет!» долбоору алкагында CLIL технологиясы колдонулуп, тилди жана предметтерди бирге окутуунун эффективдүүлүгү жогорулаган. Мугалимдердин методикалык даярдыгы, дифференциацияланган ыкмалар жана интерактивдүү материалдар окуу процессин байытып, ар бир окуучунун муктаждыгын эске алууга мүмкүнчүлүк түзөт. Ошондой эле, макалада интеграцияланган окутуунун кыйынчылыктары жана аларды жеңүү жолдору, ошондой эле баалоо системасын жаңылоо мааниси баса белгиленет. Жыйынтыктап айтканда, тил менен предметтерди интеграциялоо билим сапатын жогорулатууга жана окуучулардын интеллектуалдык потенциалын өнүктүрүүгө шарт түзөт.

Ключевые сөздөр: интеграция, тилдик компетенция, башталгыч класстар, интеграцияланган сабак, тажрыйба, окутуунун натыйжалуулугу,

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКА И ПРЕДМЕТОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Мадумарова Малохат Косимовна – к.п.н., доцент ОшГУ